

Ніна Малолстова,

наук. співробітник НБУВ,

Ольга Бодак,

канд. іст. наук, керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ

Міжнародний документообмін Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в системі формування бібліотечно-інформаційних ресурсів

У статті розкриваються роль та значення міжнародного документообміну при комплектуванні фондів НБУВ і бібліотек мережі НАН України зарубіжною літературою впродовж всього періоду існування цього джерела комплектування. Аналізуються основні тенденції розвитку МДО, причини скорочення його обсягів у всьому світі, робляться прогнози на подальшу перспективу.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотеки, джерела комплектування, міжнародний документообмін, наукова інформація, наукові установи, розповсюдження української літератури за кордоном.

Протягом усього періоду свого існування міжнародний документообмін (МДО) для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) був і продовжує залишатися одним із дієвих чинників культурного і наукового співробітництва України з іншими країнами світу, а також важливим джерелом формування фондів НБУВ і бібліотек науково-дослідних установ Національної академії наук України (НДУ НАН України) зарубіжними виданнями. Питома вага цього джерела комплектування бібліотечних фондів змінювалася залежно від суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та світі.

Місце і роль МДО були визначені вже у першому Статуті НБУВ (тоді – Всенародна бібліотека України, ВБУ), затвердженому Спільним зібранням УАН 21 грудня 1918 р. [26, с. 23]. Всю історію становлення та розвитку МДО НБУВ можна умовно поділити на чотири хронологічні періоди: 1918–1940 рр., 1941–1945 рр., 1946–1955 рр., 1956–1989 рр., 1990 р. – по нинішній час.

1918–1940 рр. – довоєнний період. Протягом перших п'яти років існування НБУВ її фундаторами були розроблені теоретичні та організаційні засади МДО як важливого джерела комплектування фондів зарубіжною науковою літературою. Для налагодження документообмінних контактів вони використовували власний авторитет у міжнародному науковому середовищі.

Дієві документообмінні контакти почали налагоджуватися вже наприкінці 1923 р., після розсилання за кордоном книги С. П. Постернака «Все-

народна бібліотека України при ВУАН у Києві» [35], в якій узагальнювався досвід роботи НБУВ за п'ять років. Завдяки поширеній інформації численні зарубіжні академії наук та відомі бібліотеки запропонували НБУВ розпочати з ними документообмін [32, с. 9, 10]. Слід зазначити, що започатковані у той час численні документообмінні зв'язки збереглися й до сьогодні.

Щодо придбання нової зарубіжної літератури, то у першій половині 20-х років ХХ ст. НБУВ через брак коштів передплатила на 1925 р. лише 60 назв журналів. Загалом, через купівлю було отримано 4981 видання, а шляхом МДО у тому ж році надійшло всього 30 книг та 1847 номерів газет [1, арк. 2; 2, арк. 2, 7, 8]. До того ж, у другій половині 20-х – на початку 30-х рр. кількісні показники надходжень за внутрішньосоюзним та міжнародним документообміном не розмежовувалися. Так, у звіті НБУВ за 1932 р. зазначалося, що загальна кількість партнерів НБУВ по документообміну – 198 установ, від яких надійшло 1773 видання, у т. ч. 488 книг, брошур і журналів, а також 204 номери газет [3, арк. 28].

На початку лютого 2014 р. виповнилося 70 років від дня започаткування централізованого комплектування фондів бібліотек НДУ НАН України зарубіжними виданнями, яке здійснювало створене спеціально для цієї мети Бюро міжнародного книгообміну (Бюро МКО). До функцій цього підрозділу НБУВ, крім документообміну, також входила передплата періодичних видань та купівля книг за рахунок валютних асигнувань. До створення Бюро МКО міжнародний документообмін для

НДУ АН УРСР здійснювало Видавництво АН. Бюро МКО розпочало свою діяльність з 250 установами у 37 країнах світу [23, с. 24].

Бюро МКО – перша спроба централізованого комплектування фондів бібліотек мережі академічних установ іноземною літературою. Практика його роботи була узагальнена у брошурі «Організація міжнародного книгообміну» [34]. Наприкінці 1936 р. на його основі створили відділ іноземного комплектування, який запровадив нові методично-організаційні принципи комплектування фондів НБУВ та бібліотек академічних установ зарубіжними виданнями. Це позначилося як на кількісних, так і на якісних показниках надходжень літератури шляхом МДО [30, с. 194].

Про кількісне зростання отримання видань за цим джерелом свідчать наведені нижче статистичні дані (табл. 1).

Таблиця 1

Надходження зарубіжних видань шляхом централізованого комплектування у другій половині 30-х років ХХ ст.

Джерело надходження видань	Рік					
	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Міжнародний документообмін	10 391	14 613	12 000	11 680	12 536	13 889
Валютна передплата	13 659	8 133	11 000	7 823	6 705	4 992

Як видно з табл. 1, питома вага надходжень шляхом МДО зростає з 64,2 % у 1936 р. до 73,6 % у 1940-му (до того часу основним джерелом комплектування зарубіжними виданнями була валютна передплата).

Водночас зросли відправлення українських видань за кордон – з 7810 прим. у 1936 р. до 10 447 прим. у 1940-му, у т. ч. надсилалося 25 назв журналів і численні дублети з обмінно-резервного фонду НБУВ [30, с. 194, 195; 32, с. 23].

Щодо кількісного складу партнерів по документообміну, то він збільшився майже втричі (початок 1936 р. – 570 установ у 47 країнах, 1940-й – 1700 установ у 51 країні). Проте, вже на початку 1941 р. документообмін з понад 800 організаціями європейських країн припинився у зв'язку з воєнними діями [36].

Довоєнний період розвитку МДО НБУВ засвідчує її становлення та визнання у міжнародному бібліотечному середовищі, а також перехід від надходжень випадкових і розрізнених зарубіжних видань до централізованого комплектування зарубіжними виданнями власних фондів і 24 бібліотек АН УРСР. Наприкінці цього періоду були чітко визначені основні принципи та методи організації МДО. НБУВ у цій справі допомагали Всесоюзне та Українське товариства культурних зв'язків із закор-

доном (ВТКЗ, УТКЗ), Центральне бюро книгообміну із закордоном при Українській книжній палаті, а також відомі українські вчені – академіки О. О. Богомолець, М. М. Гришко, А. Ю. Кримський, О. В. Палладін, Є. О. Патон та багато інших [30, с. 194, 195; 32, с. 23; 36, с. 23].

1941–1945 рр. – воєнний період. Друга світова війна перервала налагоджені контакти, МДО здійснювався лише за посередництва загальнодержавних установ і бібліотек. Проте, незважаючи на труднощі воєнного часу, перебуваючи в евакуації в Уфі, НБУВ докладала чимало зусиль для забезпечення вчених академічних науково-дослідних установ, які там знаходилися, зарубіжною літературою. Вже у 1942 р. завдяки посередництву ВТКЗ розпочалося листування щодо відновлення довоєнних документообмінних зв'язків, склалися списки зарубіжних установ та конкретних учених, з якими бажано налагодити документообмінні контакти, а також переліки необхідних видань [4, арк. 19, 20, 34, 44, 50].

У 1943 р. Бібліотека відновлює документообмін з найбільшими книгозбірнями США, Великобританії, Франції, Індії та деякими іншими країнами. За кордон надсилалися поточні номери журналів «Вісті Академії наук УРСР» і «Доповіді АН УРСР», «Наукові записки Інституту історії та археології», а також деякі вивезені інститутами видання, репертуар яких був дуже обмежений [30, с. 196].

Варто зазначити, що через поспішну евакуацію вся книжкова продукція Видавництва АН УРСР, його книгарень і складів залишилися в окупованому Києві. Вона була конфіскована. Нею розпоряджалася німецька адміністрація, яка вирішила передати її на зберігання до Центральної бібліотеки рейхскомісара України (таку назву НБУВ мала у 1942 р., а згодом її перейменували на Крайову бібліотеку). На жаль, ці видання активно використовувалися як для потреб окупаційної влади, так і для документообміну з різними німецькими установами, видавництвами та бібліотеками [24, с. 184, 186, 259, 261, 268, 282, 285, 345, 353, 354, 366, 371, 379, 387].

1946–1955 рр. – повоєнне десятиріччя. У цей період НБУВ безпосередніх документообмінних операцій не здійснювала. Упродовж 1944–1949 рр. посередницьку місію з проведення МДО для Бібліотеки виконувала Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна (ДБЛ), завдяки якій наша книгозбірня у 1945 р. мала вже 82 партнери по документообміну, від яких одержала 2671 видання [5; 6, арк. 31]. А наприкінці 1946 р. коло партнерів Бібліотеки розширилося до 252 установ, від яких надійшло 1283 книги і 270 номерів журналів. За-

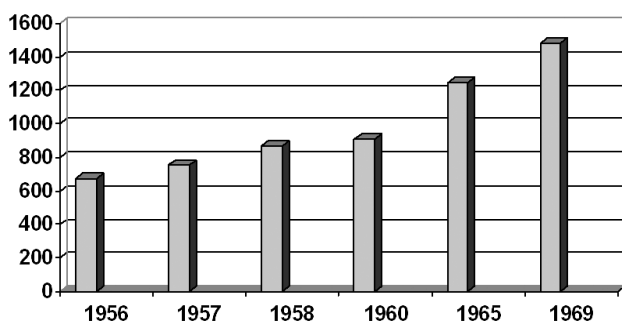
гальна кількість одержаних в цьому році зарубіжних видань перевищила 5550 прим. [7, арк. 360; 8, арк. 2; 9, арк. 5, 7, 10].

З 1950-го і до другої половини 1955 р. МДО для нашої книгозбірні здійснювала Бібліотека Академії наук СРСР у Ленінграді (БАН СРСР). Питома вага надходжень видань за МДО в цей період коливалася з 10 % до 21,7 % від загальної кількості одержаних шляхом централізованого комплектування видань. Найменше видань за МДО ми отримали у 1952–1953 рр. – відповідно, 3406 і 3911 прим., водночас за валютною передплатою – 31 037 і 31 400 прим. [10, арк. 59–61; 11, арк. 12; 12, арк. 2–4; 13, арк. 194, 195; 14, арк. 209–211; 16, арк. 147; 17, арк. 198].

Надмірна централізація МДО у повоєнні роки стримувала його подальший розвиток, породжувала зайвий паралелізм, додаткові витрати коштів тощо. Лише починаючи з середини 1955 р., ситуація з МДО різко змінюється. Уряд СРСР розробляє велику програму розширення міжнародних зв'язків, доступу до науково-технічної інформації з метою використання передового зарубіжного досвіду, а отже створюються сприятливі умови для розвитку МДО. З другої половини 1955-го Бібліотека одержала право безпосереднього документообміну з країнами соціалістичної співдружності, а з 1956 р. – з усіма країнами світу. У структурі Бібліотеки при відділі комплектування у вересні 1955 р. утворюється сектор іноземного комплектування, який через рік реорганізують у відділ комплектування іноземною літературою (ВКІЛ) [15, арк. 35, 36].

1956–1989 рр. – період найвищих показників розвитку МДО. Друга половина 50-х – 60-ті роки ХХ ст. характеризуються стабільним розвитком міжнародних документообмінних зв'язків Бібліотеки, динамічним нарощуванням нею інформаційного потенціалу. Вже у 1956 р. НБУВ комплектувала фонди бібліотек 39 інститутів [25, с. 54].

Водночас кількість зарубіжних партнерів по документообміну зросла на 809 установ (див. діаграму) [30, с. 204].

Динаміка зростання кількісного складу партнерів НБУВ по документообміну у 1956–1969 рр.

Наприкінці 1969 р. наша Бібліотека (нова назва ЦНБ з 1965 р.) вже здійснювала документообмін з 1480 установами в 64 країнах світу, у т. ч. із 535 організаціями у 13 соціалістичних країнах. До кола партнерів по документообміну входили: 61 академія наук, 71 національна та державна бібліотека, 149 університетів, 1199 інших установ.

Нижченаведена таблиця засвідчує динаміку зростання надходжень шляхом МДО за 14 років.

Таблиця 2
Одержання видань за МДО у 1956-му та 1969 р.

Роки	Одержано видань (прим.)	У т. ч. з країн соціалістичної співдружності	Питома вага МДО у загальній кількості одержаних зарубіжних видань	Передано видань до фондів (прим.)	
				ЦНБ	НДУ АН УРСР
1956	11 145	–	20 %	6 895	4 250
1969	47 764	18 540	57,7 %	22 541	25 133

Отже, за вказаний період кількість одержаних видань зросла більше, ніж у чотири рази, у т. ч. переданих до фондів ЦНБ – майже утричі, а до фондів бібліотек НДУ АН УРСР – майже у п'ять разів. Питома вага МДО як джерела комплектування фондів за 14 років збільшилася на 37,7 %.

Протягом 1963–1968 рр. шляхом МДО додатково було одержано 1700 назв журналів, у т. ч. 1100 назв з країн соціалістичної співдружності; переведено з валютної передплати на обмін понад 700 назв журналів. Серед одержаних часописів – велика кількість журналів міжнародного рівня з перспективних напрямів сучасної науки і техніки. За цей період зросли і надходження книг: у 1955 р. – 1379, у 1969-му – 7992, серед яких численні енциклопедичні, довідкові, бібліографічні видання, ґрунтовні монографії з різних галузей науки.

Водночас зросла більш ніж у 4 рази кількість відправлених за кордон видань: у 1956 р. – 12 035 прим., у т. ч. до країн соціалістичної співдружності – 7995 прим.; у 1969-му – 55 202 прим., у т. ч. до країн соціалістичної співдружності – 20 801 прим. Серед надісланих видань у 1956 р. налічувалось 32 назви академічних журналів та 31 назва науково-технічних збірників. У 1969 р. до них додатково було передплатено 52 назви журналів різних українських видавництв. Крім того, великим попитом користувалися вітчизняні енциклопедичні видання, зокрема, 16-томної «Української радянської енциклопедії» було розіслано понад 100 комплектів [33, с. 10–12].

Слід відзначити, що рамки МДО значно розширювалися завдяки регулярному фінансуванню, підвищенню як кількісних, так і якісних показників друкованої продукції видавництва «Наукова думка», а також можливостям виконувати конкретне за-

мовлення партнерів по документообміну на видання різних українських видавництв. Крім того, Президія АН УРСР надала дозвіл на мікрофільмування і фотокопіювання видань, відсутніх в обмінному фонді Бібліотеки, а також стародруків і рукописних документів з фондів бібліотек академічної мережі. В окремих випадках Бібліотека могла використовувати резервний фонд Президії АН УРСР.

Бюро Президії АН УРСР на засіданні 24 грудня 1956 р. (Протокол 72-б, додаток № 2) ухвалює «Положення про міжнародний книгообмін АН УРСР», де наголошувалося на розширенні наукових і культурних зв'язків АН УРСР з різними країнами, передусім з країнами соціалістичної співдружності, при книгообміні з якими еквівалент не враховувався; окреслювалися основні принципи централізованого комплектування зарубіжною літературою та проведення МДО; визначався порядок розсилання видань за кордон; надавався дозвіл здійснювати мікрофільмування та фотокопіювання видань з фондів бібліотек АН УРСР тощо [18, арк. 70–72].

У січні 1962 р. Президія АН УРСР затвердила аналогічне «Положення...» з урахуванням тих обставин, що Бібліотека мала право безпосереднього документообміну із зарубіжними країнами [22, арк. 33].

Протягом 60-х років ХХ ст. ВКІЛ розробив власну модель централізованого комплектування зарубіжними виданнями, зокрема, одночасного приймання щорічних замовлень від підрозділів ЦНБ і бібліотек НДУ АН УРСР шляхом валютної передплати та МДО, що дало змогу більш цілеспрямовано та ефективніше використовувати ці два джерела комплектування [33, с. 15; 19, арк. 116; 20, арк. 25, 26; 21, арк. 50].

У 1970–1979 рр. діяльність Бібліотеки щодо централізованого комплектування зарубіжними виданнями, зокрема МДО, була спрямована на подальше піднесення якості одержуваних видань та їх відповідності цілям і завданням фундаментальних і прикладних досліджень АН УРСР, а також виробленню чітких критеріїв відбору видань для замовлення.

Для більш ефективного використання валютних асигнувань та можливостей МДО, за розпорядженням Президії АН УРСР, у лютому 1970 р. утворюється експертна комісія у складі 42 представників трьох секцій АН УРСР (серед них – 6 академіків, 7 членів-кореспондентів, 17 докторів наук, 12 кандидатів наук). Основними завданнями цієї комісії були: перегляд карток на нові видання для фондів ЦНБ і бібліотек академічної мережі за результатами роботи групи бібліографічного пошуку ВКІЛ; вироблення критеріїв щодо доцільності їх

замовлення, а також пропозицій для усунення зайвої дублетності періодичних видань тощо.

Підвищенню якості одержуваних видань сприяв затверджений Бібліотечною радою Президії АН УРСР у 1972 р. «Зведений профіль комплектування зарубіжною літературою фондів бібліотек наукових установ АН УРСР», а також активна інформаційно-бібліографічна робота. Зокрема, у середині 1970-х рр. вдалося досягнути домовленості з редакцією журналу «Вісник АН УРСР» щодо відкриття на сторінках часопису постійної рубрики «Нові надходження зарубіжної літератури до фондів бібліотек АН УРСР», у якій розміщувалися анотації на найбільш цінні видання.

Протягом 1970–1979 рр. продовжувалося зростання всіх основних показників МДО. Коло партнерів Бібліотеки збільшилося з 1531 установи до 1771. Щорічні надходження видань у 1970-х рр. перебували приблизно на рівні 50–53 тис. прим., що втричі перевищувало одержання видань шляхом валютної передплати, питома вага МДО коливалася від 54 % до 61 % від загальної кількості одержаних зарубіжних видань. Розширився і репертуар одержуваних журналів: у 1979 р. надходило 5052 річних комплектів, у т. ч. до ЦНБ – 2311, до НДУ АН УРСР – 2741.

На жаль, на початку 80-х рр. минулого століття у розвитку МДО Бібліотеки, як і в інших бібліотеках світу, набирає сили тенденція до зниження одного з головних його показників – одержання видань, незважаючи на зростання кількості партнерів, про що свідчить табл. 3.

Таблиця 3
Одержання видань за МДО у 1980-му та 1989 р.

Роки	Одержано видань (прим.)	У т. ч. з країн соціалістичної співдружності	Питома вага МДО у загальній кількості одержаних зарубіжних видань	Передано видань до фондів (прим.)	
				ЦНБ	НДУ АН УРСР
1980	50 739	24 501	64 %	17 853	32 886
1989	42 464	30 359	51 %	17 157	25 307

Наведені статистичні дані дають підстави зробити висновок, що протягом цього десятиріччя надходження видань знизилися на 13 %. Щорічні кількісні показники видань, одержаних шляхом МДО за цей період, коливалися від 50 до 42 тис. прим. Проте МДО продовжував залишатися основним джерелом комплектування як фондів ЦНБ (1980 р. – 49 %, 1989 – 41 %), так і фондів бібліотек НДУ АН УРСР (1980 р. – 71 %, 1989 р. – 59 %), а загальна питома вага МДО становила 51–64 % від загальної кількості надходжень зарубіжних видань.

Негативний вплив на динаміку МДО справили передусім невинне зростання цін на міжнародному

книжковому ринку, зокрема, на передплату журналів та пов'язані з цим фінансові труднощі наших партнерів, які не мали можливості забезпечити надсилання журналів, які Бібліотека одержувала протягом тривалого часу. Велику роль тут зіграли і суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в країнах Східної Європи, зокрема, розпад співдружності соціалістичних країн, реорганізація великих наукових установ (ПАН), припинення виходу багатьох друкованих видань тощо. Крім того, далось взнаки і те, що ЦНБ була учасником міжвідомчої координації комплектування зарубіжною літературою шести найбільших бібліотек Києва, через що вона деякий час відмовлялася від комплектування фондів виданнями з сільськогосподарської та медичної тематики, а також патентами та нормативно-технічною документацією.

У цей період за кордон щороку розсилалося від 56 до 64 тис. видань, у т. ч. понад 100 назв журналів, 50 назв науково-тематичних збірників, а також близько 400 назв монографій.

З метою підвищення ефективності комплектування фондів бібліотек академічної мережі зарубіжними періодичними виданнями шляхом МДО протягом 1985–1987 рр. проводилася аналітична робота щодо використання журналів. Для дослідження було відібрано 1609 назв журналів від 947 партнерів з 22 найбільш розвинутих країн. Інформативність цих журналів аналізувалася за допомогою матеріалів Американського інституту наукової інформації у Філадельфії. В результаті вдалося виявити журнали, які викликали підвищений інтерес у читачів та рівень укомплектованості ними фондів бібліотек академічної мережі, а також були встановлені часописи, що не користувалися попитом. Але, головне, були розроблені конкретні рекомендації щодо подальшого удосконалення комплектування фондів бібліотек зарубіжними періодичними виданнями.

1990–2013 рр. – сучасний період розвитку МДО Бібліотеки, який характеризується подальшою тенденцією до скорочення показників МДО в усьому світі. Суспільно-політичні події останнього десятиріччя ХХ ст. (розпад СРСР, проголошення незалежності України, політична нестабільність країн колишнього соціалістичного табору, перехід на нові економічні зв'язки і пов'язана з цим реорганізація всієї системи фінансування та проведення МДО) негативно вплинули на його подальший розвиток. Почало наростати недофінансування потреб міжнародного документообміну, нерегулярно виділялися для НБУВ кошти на поштові витрати. Все це спричинило затримку відправлення українських видань за кордон. Крім того, додалися проблеми з дотриман-

ням нових вимог митного законодавства України, які не відповідали загальноприйнятим міжнародним стандартам ведення МДО. Через неузгодженість дій з українською митницею партнерам НБУВ по міжнародному документообміну було повернуто понад 3 тис. видань, унаслідок чого документообмін з переважною більшістю зарубіжних установ, які надсилали затримані митницею видання, припинився.

За 10 років коло партнерів НБУВ по документообміну скоротилося на 533 організації: у 1990 р. налічувалося 1776 установ, у 1999-му – 1243. Крім вищезазначених чинників, що вплинули на кількісний склад партнерів з обміну, за ініціативою НБУВ було вирішено відмовитися від обміну з бібліотеками, які протягом тривалого часу не виконували своїх партнерських зобов'язань. Протягом цього періоду припинився документообмін з 75 організаціями в країнах Азії, 29 – в країнах Латинської Америки, 2 – в країнах Африки.

Таблиця 4
Одержання видань за МДО у 1990–1999 рр.

Роки	Одержано видань (прим.)	Передаю видань до фондів (прим.)	
		НБУВ	НДУ НАНУ
1990	39 480	22 799	16 681
1991	34 666	13 759	20 937
1992	32 939	13 957	18 982
1993	28 260	12 267	15 993
1994	26 251	10 645	15 606
1995	24 525	8 732	15 793
1996	26 135	11 525	14 610
1997	21 577	9 702	11 875
1998	22 235	8 768	13 367
1999	18 258	7 579	10 679

Наведені статистичні дані свідчать, що надходження видань за десятиліття зменшилися більше, ніж удвічі, у т. ч. направлення до фондів НБУВ – на 21 222 прим., до фондів НДУ НАНУ України на 6002 прим. І все-таки, МДО залишався основним джерелом комплектування фондів зарубіжними виданнями, його питома вага коливалася від 41 % до 62 %.

Як вже зазначалося вище, на зменшення обсягів надходжень зарубіжних видань вплинуло неритмічне відправлення українських видань, наприклад, у 1990 р. – 56 576 прим., у 1998-му – 6614 прим., у 1999 р. – 63 800 прим.

Для покращання стану МДО проводилося активне листування, зокрема, впродовж 10 років було відправлено 2080 пропозицій щодо встановлення нових документообмінних контактів, а також виявлення потенційних можливостей установ, з якими документообмін вже проводився. Водночас, з середини 90-х рр. почала налагоджуватися робота з автоматизації процесів, пов'язаних з проведенням МДО і використанням комп'ютерних техно-

Таблиця 5

Одержання зарубіжних видань у 2000–2009 рр.

Роки	Загальна кількість одержаних зарубіжних видань (прим.)	Надходження видань шляхом МДО (прим.)	Питома вага МДО у загальній кількості одержаних зарубіжних видань (%)	Передано зарубіжних видань до фондів (прим.)	
				НБУВ	НДУ НАНУ
2000	44 018	17 848	40,5	9 149	8 699
2001	41 623	17 543	42,1	8 700	8 843
2002	33 898	16 330	48,1	8 379	7 951
2003	34 872	15 941	45,7	8 626	7 315
2004	36 536	16 655	45,5	9 890	6 765
2005	32 889	15 358	46,6	8 796	6 562
2006	28 389	15 911	56	9 747	6 164
2007	37 554	17 405	46,3	11 354	6 061
2008	44 619	20 053	44,9	12 505	7 548
2009	43 229	19 349	44,7	12 126	7 223

логії, була розроблена низка відповідних баз даних, активно використовується Інтернет.

Підвищенню якості одержуваних видань сприяло використання фахівцями «Зведеного профілю та Положення про централізоване комплектування фондів бібліотек системи Національної академії наук України іноземною літературою», опублікованого у 1994 р. З того часу цей документ неодноразово доповнювався та уточнювався відповідно до вимог часу. Проте вже назріла потреба у його істотному оновленні.

Президія НАН України, усвідомлюючи значення МДО (в умовах майже повної відсутності валютних асигнувань) як основного джерела поповнення фондів бібліотек академічної мережі зарубіжними виданнями, у вересні 1992 р. затвердила нове «Положення про міжнародний книгообмін Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського та Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України», а також «Інструкцію по організації міжнародного книгообміну АН України», якими визначалися основні засади подальшого розвитку МДО.

Крім того, визнаючи МДО (в умовах обмеженого бюджетного фінансування) єдиним джерелом цілеспрямованого комплектування зарубіжними науковими виданнями фондів НБУВ та бібліотек академічної мережі, Президія НАН України для збереження та підтримки МДО, пропаганди досягнень українських учених, розширення безвалютного обміну між академіями наук – членами Міжнародної асоціації академії наук (МААН) та на виконання Постанови Ради МААН від 17 грудня 1993 р. «Про безвалютний обмін періодичними виданнями та монографіями між бібліотеками академії наук – членів МААН» 12 лютого 1999 р. затвердила Постанову № 40 «Про забезпечення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського науковими виданнями для міжнародного книгообміну», якою зобов'язала НДУ НАН України виділяти НБУВ по 40 прим. усіх видів видань.

Протягом першого десятиліття ХХІ ст. МДО, як і раніше, залишається основним джерелом централізованого комплектування фондів НБУВ та понад 100 бібліотек НДУ НАН України зарубіжними науковими виданнями. Проте незворотна тенденція до зниження обсягів МДО, яка намітилася ще з початку 80-х років минулого століття у багатьох країнах світу, торкнулася й НБУВ. Про питому вагу МДО за 10 років у загальній кількості надходжень зарубіжних видань до НБУВ дає уявлення табл. 5.

Аналізуючи наведені вище дані, можна зробити висновок, що протягом 10 років надходження літератури шляхом МДО у загальній кількості одержуваних НБУВ зарубіжних видань становили від 40,5 % до 56 %. Водночас окреслилася тенденція до зростання надходжень зарубіжних видань до фондів НБУВ порівняно з бібліотеками НДУ НАН України на відміну від попередніх десятиліть. Кількість видань, направлених до фондів НБУВ, коливалася від 8379 до 12 505 прим., а переданих до фондів бібліотек академічної мережі – від 6061 до 8843 прим. Деяке збільшення надходжень літератури в окремі роки пояснюється більш-менш стабільним виділенням бюджетних коштів на потреби МДО, зокрема, на поштові витрати для відправлення українських видань за кордон.

Провідна роль при централізованому комплектуванні фондів академічних бібліотек належить журналам як основному та найоперативнішому джерелу науково-технічної інформації.

Загальна кількість надходжень зарубіжних журналів за 10 років скоротилася на 47,6 %. У 2000 р. з усіх джерел комплектування зарубіжними виданнями ми одержували 35 715 прим., у т. ч. шляхом МДО – 14 131 прим., валютної передплати – 4835 прим., дарів – 15 540 прим. У 2009 р. загальна кількість одержаних зарубіжних журналів – 20 398 прим., у т. ч. шляхом МДО – 13 030 прим., валютної передплати – 1561 прим., дарів – 2123 прим.

Таке зниження надходжень журналів пояснюється, зокрема, тим, що у 2001 р. завершилася програма Міжнародного наукового фонду «Відродження» (фонду Сороса), від якого безкоштовно надходило 115 назв журналів з природничої тематики.

Стосовно передплати журналів, то сума валютних асигнувань, починаючи з 1995 р., постійно знижувалася, а у 1997, 1998, 2000, 2002 рр. бібліотеки НАН України залишилися взагалі без передплачених видань. Надходження журналів шляхом МДО протягом цього періоду були найстабільнішим джерелом комплектування.

Наочну картину одержання журналів шляхом МДО представлено у табл. 6.

Таблиця 6

Одержання зарубіжних журналів у 2000–2009 рр.

Роки	Загальна кількість надходження зарубіжних видань шляхом МДО (прим.)	У т. ч. журналів (прим.)	Відсоток журналів від загальної кількості надходження зарубіжних видань шляхом МДО (%)	Передано журналів до фондів (прим.)	
				НБУВ	НДУ НАНУ
2000	17 848	14 131	79,1	5 668	8 463
2001	17 543	13 588	77,4	5 234	8 354
2002	16 346	12 454	76,1	4 766	7 688
2003	15 941	12 535	78,6	5 362	7 173
2004	16 655	11 204	67,2	4 755	6 449
2005	15 358	10 845	70,6	5 030	5 815
2006	15 911	10 999	69,1	5 237	5 762
2007	17 405	11 621	66,7	6 159	5 462
2008	20 053	13 631	67,9	8 189	5 442
2009	19 349	13 030	67,3	7 879	5 151

Статистичні дані свідчать про те, що питома вага журналів протягом десятиліття становила 66,7–79,1 % від загальних надходжень видань шляхом МДО. При цьому кількість журналів, переданих до фондів НБУВ, зросла на 3434 прим., а до фондів бібліотек НДУ НАН України – зменшилася на 3312 прим.

У 2009 р. НБУВ отримувала з країн далекого зарубіжжя 2840 назв (3011 комплектів) журналів: 1473 назви / 1474 комплекти для фондів НБУВ та 1367 назв / 1557 комплектів для фондів бібліотек НДУ НАН України. Порівняно з 2001 р. загальна кількість назв одержуваних журналів зменшилася на 930 назв / 1970 комплектів. Водночас кількість направлених до фондів НБУВ журналів зменшилася на 176 назв, до фондів бібліотек академічних інститутів – на 754 назви (803 комплекти).

Змінився також і репертуар одержуваних шляхом МДО журналів за галузями знань (табл. 7).

Таблиця 7

Одержання журналів за галузями знань у 2000-му та 2009 р.

Роки	Природничі науки (комплекти)	Суспільні та гуманітарні науки (комплекти)	Технічні науки (комплекти)	Універсальні (комплекти)
2001	1 629	1 729	475	155
2009	1 195	1 287	238	120

Наведені порівняльні цифрові дані свідчать про одержані з країн далекого зарубіжжя журнали за різними галузями знань. Такі зміни пов'язані як із загальним зниженням обсягів надходжень літератури, так і з ротацією кола партнерів по МДО.

З країн СНД у 2009 р. надходило 387 назв (398 комплектів) журналів, з них до фондів НБУВ направлено 382 назви, до фондів бібліотек НДУ НАН України – п'ять назв. За тематикою вони розподіляються таким чином:

- природничі науки – 232 назви / 238 комплект;
- суспільні та гуманітарні науки – 125 назв / 130 комплектів;

- технічні науки – 16 назв;
- універсальні – 231 назва.

Найбільше назв журналів у 2009 р. надходило з Польщі – 500 назв/507 компл., Німеччини – 294 назви/308 компл., Росії – 248 назв/257 компл., США – 246 назв/258 компл., Болгарії – 231 назва/312 компл.

Протягом 2009–2010 рр. уперше в практиці роботи з іноземними журналами було проведено багатоаспектне дослідження репертуару журналів, одержаних НБУВ і бібліотеками академічної мережі з усіх джерел як централізованого, так і децентралізованого комплектування на основі інформаційного систематичного показника «Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2007–2008 рр.)».

Інформаційна цінність журналів визначалася за допомогою компетентних міжнародних джерел. Було проаналізовано специфіку журналів як у друкованій, так і в електронній версії, проведено ранжування журналів за галузями знань, географією їх походження та мовами; визначено кількісну забезпеченість журналами по кожній секції, відділенню, інституту НАН України тощо. Всі одержані показники використовувалися у практичній роботі. Більш докладно про це дослідження йдеться у статті Р. Красій, Н. Малолєтової, О. Полякової «Комплектування НАН України зарубіжними періодичними виданнями в сучасних умовах» [31].

Зважаючи на зміни в соціально-економічному житті України, а також враховуючи інші чинники, що ускладнюють проведення МДО (про які вже йшлося вище), у 2005-му та 2009 р. були проведені дослідження щодо цінової вартості одержаної літератури, тобто рентабельності МДО як одного з джерел комплектування іноземною літературою. Зокрема, у 2009 р. для визначення цін одержуваних НБУВ журналів і продовжуваних видань використовувався міжнародний довідник «Ulrich's periodical directory 2008», відповідно до якого вартість періодичних видань у 2008 р. становила 3 484 375 грн. Крім того, загальна вартість одержаних книг сягнула 257 400 грн., дисертацій – 13 560 грн., видань на електронних носіях – 6 000 грн. Вартість же усіх документів, одержаних у 2008 р. шляхом МДО, становила 3 761 335 грн. Водночас враховувалися: вартість відправлених у 2008 р. книг – 219 050 грн, передплата українських журналів – 242 000 грн, поштові витрати – 272 000 грн, вартість журналів, одержаних безкоштовно від НДУ НАН України відповідно до Постанови Президії № 40 від 11.11.1999 р., – 160 385 грн, заробітна плата співробітників. Таким чином, завдяки цьому

дослідженню вдалося показати ефективність МДО порівняно з іншими джерелами комплектування фондів іноземною літературою.

Незважаючи на обмеженість бюджетного фінансування, в цей період значна увага приділялася також придбанню іноземних монографічних робіт. У невеликих обсягах через посередницькі фірми у Києві здійснювалася закупівля потрібних НБУВ довідкових та енциклопедичних видань.

До речі, на той час ще існувала можливість замовляти нові книги за конкретними запитамі. Вони відбиралися з різних бібліографічних джерел та мережі Інтернет, стрімкий розвиток якої давав змогу встановлювати контактні дані установ та авторів. Крім того, значна кількість книг надходила в рамках існуючих угод, а також разових звернень до окремих установ та авторів. Систематично здійснювався взаємообмін списками видань з обмінних фондів.

Надходження монографічних видань до фондів НБУВ та бібліотек академічної мережі шляхом МДО відображені у табл. 8.

Таблиця 8

Кількість одержаних монографічних видань протягом 2000–2009 рр.

Роки	Одержано монографій усього (прим.)	Передано до фондів (прим.)	
		НБУВ	НДУ НАНУ
2000	1 309	1 095	214
2001	1 189	998	191
2002	1 332	1 161	171
2003	877	757	120
2004	1 999	1 884	115
2005	1 936	1 276	660
2006	2 296	1 281	1 015
2007	2 980	2 469	511
2008	2 574	1 859	715
2009	2 939	1 865	1034

Ведучи мову про обмін монографіями з партнерами з різних країн, варто особливо відзначити Національну бібліотеку у Варшаві, Німецьке науково-дослідне об'єднання у Бонні, Бібліотеку Конгресу у Вашингтоні, Національну бібліотеку у Пекіні, Німецьку національну бібліотеку у Лейпцигу, Слов'янську бібліотеку у Празі, Бібліотеку Матиці Сербської у Новому Саді та ін.

Найбільш цінні монографічні видання, які надходили протягом десятиліття, у т. ч. й шляхом МДО, включалися до покажчиків «Енциклопедичні, довідкові та бібліографічні книжкові видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2000–2002 рр.)» (2003 р.) та надходження 2003–2005 рр. (2007 р.) [28].

Головною проблемою відправлення української літератури за кордон, починаючи з вересня 2009 р., стала обмеженість коштів на поштові витрати. Крім того, з 2010 р. не була оформлена передплата на українські журнали, бракувало коштів на закупівлю книг для виконання замовлень партнерів по документообміну. До цього слід додати постійні проблеми з митницею – існуюча на той час обмеженість (€ 100) на відправлення та одержання видань тощо. Наведена нижче табл. 9 свідчить, що протягом 10 років відправлення літератури здійснювалося нерівномірно (залежно від суми виділених бюджетних асигнувань), лівову частку надіслані літератури становили журнали.

Таблиця 9

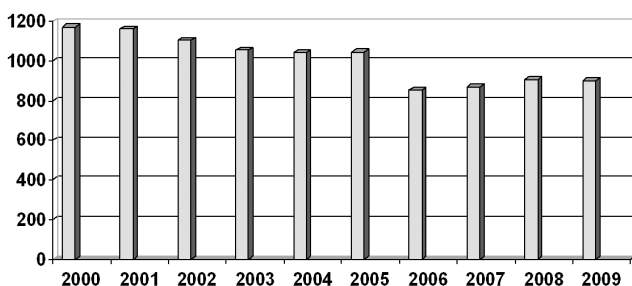
Кількість надісланої шляхом МДО літератури протягом 2000–2009 рр.

Роки	Відправлено літератури за кордон (у т. ч. журналів) (прим.)
2000	18 821 (1 825)
2001	50 707 (40 204)
2002	27 784 (20 626)
2003	27 759 (26 127)
2004	40 392 (38504)
2005	34 001 (27 769)
2006	32 201 (25 956)
2007	26 086 (20 344)
2008	23 758 (17 376)
2009	18 382 (15 387)

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що не всі видавничі структури академічних установ виконували Постанову Президії НАН України № 40 від 12.02.1999 р. щодо виділення НБУВ для цілей МДО визначеної кількості видань. Для більш ефективної дії цієї Постанови проводився ретельний аналіз надходження періодичних видань від редакцій НДУ НАН України. Його результати були використані при підготовці нової Постанови Президії НАН України № 306 від 11.12.2009 р. «Про забезпечення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського науковими виданнями для цілей міжнародного книгообміну». У цьому документі наголошувалося, що «потреба науково-дослідних установ НАН України в отриманні зарубіжної наукової інформації задовольняється шляхом централізованого комплектування зарубіжними виданнями через Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського». Крім того, зазначалося, що в сучасних умовах «єдиним економічно вигідним джерелом отримання зарубіжних видань є міжнародний книгообмін, який стимулює подальший розвиток фундаментальних і прикладних досліджень, сприяє

розповсюдженню українських видань за кордоном, знайомить зарубіжних користувачів зі станом науки та науковцями в Україні».

Протягом 2000–2009 рр. продовжувалося зменшення кількісного складу партнерів по МДО: у 2000 р. НБУВ здійснювала документообмін з 1169 організаціями, у 2009-му – з 901. Динаміку цього процесу відображено на нижченаведеній діаграмі.

Кількість партнерів НБУВ по документообміну у 2000–2009 рр.

Зменшення кількості зарубіжних установ пояснюється тим, що поряд з об'єктивними незворотними процесами, які стримують розвиток МДО в усьому світі, свою роль зіграло й здійснення систематичного контролю за станом документообміну загалом та кожною установою окремо. Тут особливо слід відзначити фронтальну перевірку стану МДО НБУВ у 2006 р., внаслідок якої з різних причин було припинено документообмін з 244 установами, у т. ч. з 60 бібліотеками США, 43 – Польщі, 21 – Франції, 15 – ФРН. Крім того, були припинені документообмінні контакти з багатьма установами країн Азії та Латинської Америки, які ігнорували чинні угоди. Це, зокрема, установи Індонезії, Іраку, Катару, Пакистану, Саудівської Аравії, Гондурасу, Екватору, Нікарагуа, Парагваю, Перу, Уругваю, Чилі. До речі, документообмін з цими країнами НБУВ не проводить й досі, що деякою мірою змінило географічну картину розповсюдження документообмінних контактів Бібліотеки.

Для стабілізації документообмінних контактів та їх активізації велася індивідуальна робота з кожною установою, для розширення кола партнерів по документообміну протягом 2000–2009 рр. було надіслано понад 1500 пропозицій щодо його встановлення.

У наступні роки, незважаючи на подальше ускладнення ситуації з бюджетним фінансуванням, МДО продовжував залишатися основним джерелом комплектування фондів НБУВ і бібліотек НДУ НАН України новою зарубіжною літературою. Порівняно з загальними надходженнями іноземних видань до НБУВ протягом чотирьох років його відсоток коливався від 44,8 до 64 (табл. 10).

Таблиця 10

Кількість зарубіжних видань, одержаних шляхом МДО у 2010–2013 рр.

Роки	Загальна кількість одержаних зарубіжних видань (прим.)	Кількість видань, що надійшли шляхом МДО (прим.)	Співвідношення кількості літератури, одержаної шляхом МДО, до загальної кількості одержаних зарубіжних видань (%)	Передано зарубіжних видань до фондів (прим.)	
				НБУВ	НДУ НАНУ
2010	41 557	19 224	46,2	13 473	5 751
2011	33 419	15 002	44,8	10 254	4 748
2012	26 572	15 266	57,4	10 455	4 811
2013	22 061	14 279	64,7	9 960	4 319

У табл. 11 наведені дані, що характеризують надходження літератури шляхом МДО за видами документів. Вони свідчать, що у кількісному вираженні надходження літератури за цим джерелом протягом останніх чотирьох років перебуває приблизно на одному й тому ж рівні (14–15 тис. прим.), за винятком 2010 р., коли було одержано 3011 мікрофіш. Основне скорочення надходжень відбулося за рахунок журналів. Усього за 2010–2013 рр. до НДУ НАН України було передано 19 629 видань, у т. ч. 1807 книг, 14 074 журнали, 2493 продовжувані видання; до фондів НБУВ – 44 142 видання, у т. ч. 6386 книг, 5963 продовжувані видання, 29 388 журналів. Загалом надходження часописів скоротилося на 2272 прим.

Таблиця 11

Одержання літератури шляхом МДО за видами видань

Роки	Загальна кількість літератури, одержаної шляхом МДО, (прим.)	Книги	Журнали	Прод. видання	Дисертатії	Мікрофіші	Компакс-диски	Газети (фазми)	Анотерафати (прим.)
2010	19 224	2 250	11 360	1 987	381	3 011	207	28	–
2011	15 002	1 626	10 418	1 849	361	615	116	17	–
2012	15 266	2 046	9 635	1 857	414	638	141	20	515
2013	14 279	1 968	9 088	2 250	523	257	156	37	–

Аналіз одержання літератури шляхом МДО за континентами та окремими регіонами засвідчує, що найбільша кількість надходжень припадає на європейські країни (53 % від загальної кількості літератури, що надійшла з усіх континентів та регіонів разом узятих). На другому місці – країни СНД, третьому – азіатські країни. Більш докладні відомості представлені у табл. 12.

Таблиця 12

Одержання літератури за континентами та окремими регіонами у 2010–2013 рр.

	2010	2011	2012	2013
Австралія та Океанія	49	57	56	37
Азія	4 677	2 179	1 880	2 385
Африка	9	11	8	5
Європа	9 866	8 298	7 910	7 460
СНД	2 873	3 006	3 298	2 732
Латинська Америка	71	74	52	48
Північна Америка	1 679	1 377	1 547	1 612

При цьому, найбільша кількість видань шляхом МДО надходила з таких країн (див. табл. 13).

Таблиця 13

Найбільші надходження видань у 2010–2013 рр.

	2010	2011	2012	2013
Німеччина	2 702	2 129	1 799	2 147
Польща	2 195	1 980	1 810	1 931
Росія	2 025	2 362	2 271	1 936
США	1 643	1 346	1 547	1 594
Китай	970	709	723	996
Болгарія	629	366	799	596

Одержання літератури з цих шести країн протягом чотирьох років становило понад половину загальних надходжень літератури шляхом МДО і коливалось від 52,8 % до 64,4 %.

У 2013 р. найбільше назв журналів надійшло з Польщі – 547, Росії – 261, США – 167, Японії – 148, Болгарії – 111, Німеччини – 98. І якщо з Польщі та Росії цей потік наростає, то з усіх інших країн через об'єктивні причини зменшувався.

Сьогодні найбільш складна ситуація з надходженням журналів з Німеччини. Основна причина – припинення у 2010 р. Німецьким науково-дослідним об'єднанням у Бонні виконання функцій центру міжнародного документообміну Німеччини, від якого НБУВ одержувала понад 70 назв наукових журналів. Майже всі ці журнали видавалися приватними видавництвами і мали високу вартість. Нині німецькі партнери НБУВ по МДО не мають фінансових можливостей передплачувати їх для нашої книгозбірні. Крім того, на надходження журналів з цієї країни і до сьогодні продовжує справляти вплив об'єднання Німеччини, адже численні наукові установи НДР були реорганізовані (ліквідовані або об'єднані), а чимало журналів припинили своє існування; через фінансові труднощі наші партнери по МДО не мають змоги видавати власні журнали, а їх друк у приватних видавництвах занадто дорогий.

Починаючи з 2010 р., в умовах відсутності належного фінансування на передплату українських журналів і закупівлю книг, основним джерелом формування обмінного фонду МДО стають періодичні видання Видавничого дому «Академперіодика», видавництва «Наукова думка», редакцій журналів НДУ НАН України; література, що надходить до НБУВ за державними цільовими програмами «Українська книга», «Наукова книга», а також видання НБУВ. До речі, протягом 2010–2013 рр. НБУВ отримала майже 75 тис. видань, зокрема, у 2010 р. – 19 490 прим. (у т. ч. 12 673 журнали), у 2011 р. – 20 842 прим. (у т. ч. 15 775 журналів), у 2012 р. – 20 038 прим. (у т. ч. 15 575 журналів), у 2013 р. – 14 538 прим. журналів.

Щоб Постанова Президії НАН України № 306 від 11.11.2009 р. виконувалася, співробітники Бібліотеки підтримують постійні контакти з редакціями академічних журналів, намагаючись одержати від них

потрібну кількість видань. На жаль, деякі інститути взагалі відмовилися передавати НБУВ свої видання, частина НДУ виділяє НБУВ для потреб МДО недостатню кількість примірників своїх видань, порушуючи тим самим встановлений Постановою порядок і сам принцип централізованого комплектування бібліотек академічної мережі зарубіжною літературою.

Для цілеспрямованого формування обмінного фонду МДО та його ефективного використання ведуться численні картотеки. Всі книжкові видання, які надходять до цього фонду, вводяться до бази даних «Митниця – книги», журнали – до бази даних «Митниця – журнали». З метою залучення широкого кола партнерів для взаємовигідного документообміну в 2013 р. відділ комплексного формування бібліотечних фондів Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ започаткував випуск науково-інформаційного видання «Обмінний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : бібліографічний покажчик». Того ж року було підготовлено і видано два випуски покажчика, ознайомитися з електронною версією якого та зробити замовлення можна на оновленому сайті НБУВ у розділі «Співробітництво» <http://www.nbu.gov.ua/node/502>.

Загальне уявлення про відправлення літератури за кордон упродовж чотирьох років дає табл. 14.

Таблиця 14

Кількість відправленої за кордон літератури у 2010–2013 рр.

Роки	Загальна кількість відправленої літератури (прим.)	У тому числі			Відправлено МААН			
		книги	журнали	продовжувані видання	Загальна кількість	У тому числі		
						книги	журнали	продовжувані видання
2010	2 499	181	2 158	160	1 619	151	1 468	–
2011	6 649	868	5 406	369	2 699	88	2 510	94
2012	11 337	784	10 098	455	1 967	35	1 932	–
2013	6 707	610	5 204	893	1 550	50	1 372	128

Як бачимо, кількість відправленої впродовж чотирьох років літератури (27 192 видання) у 4,5 раза менше надходжень зарубіжної літератури. Водночас надходження літератури до обмінного фонду МДО відповідно до Постанови № 306, у 2,5 раза перевищують кількість відправлених видань. Тобто має місце накопичення літератури через її нерівномірне розсилання. Значна кількість видань, надісланих за кордон у 2012 р., пояснюється додатковим виділенням НБУВ 70 тис. грн на поштові послуги.

Дані про розсилання літератури за континентами та окремими регіонами впродовж чотирьох років представлені у табл. 15 і свідчать про те, що найбільше українських видань відправлялося до країн Європи (13 436 прим.) та СНД (9318 прим.), що становить 83,6 % від загальної кількості надісланої за кордон літератури.

Таблиця 15

Кількість відправлених видань за континентами та окремими регіонами у 2010–2013 рр.

Континенти та окремі регіони	Роки			
	2010	2011	2012	2013
Австралія та Нова Зеландія	–	19	33	32
Азія	8	321	1 168	768
Африка	–	–	6	11
Європа	216	3 093	6 682	3 445
СНД	2 274	2 991	2 452	1 601
Латинська Америка	–	–	18	131
Північна Америка	1	225	842	719

Щодо окремих країн, то найбільше видань у 2010–2013 рр. було надіслано до Польщі – 3511 прим., Росії – 2822, США – 1702, Великобританії – 1702, Японії – 1009, Китаю – 875 прим.

Через недофінансування поштових міжнародних відправлень проводився пошук альтернативних джерел надсилання видань, які не потребували коштів на пересилку. Передусім, це посольства країн СНД та інших держав в Україні, посольства України в зарубіжних країнах, культурні, наукові та інші товариства, окремі фірми, приватні особи тощо. Особливо активно така посередницька діяльність здійснювалася у 2010-му (передано 1468 видань, що становить 58,7 % від загальної кількості відправленої літератури) та 2011 р. (передано 3540 видань, або 53,2 % від загальної кількості відправлень).

Станом на початок 2014 р. НБУВ здійснювала МДО з 719 установами у 73 країнах світу, які за континентами та окремими регіонами розподіляються таким чином:

Таблиця 16

Склад партнерів НБУВ по МДО за континентами та окремими регіонами у 2010-му та 2013 р.

Континенти та окремі регіони	2010		2013	
	Кількість країн	Кількість установ	Кількість країн	Кількість установ
Австралія та Океанія	3	15	3	8
Азія	13	105	13	87
Африка	4	7	4	8
Європа	34	614	33	486
СНД	11	45	11	42
Латинська Америка	7	33	7	33
Північна Америка	2	70	2	55

Загалом за чотири роки кількісний склад партнерів по МДО зменшився на 170 установ, у т. ч. в Європі – на 128, Азії – на 18, Північній Америці – на 15.

Для розширення контингенту партнерів по МДО у першому кварталі 2010 р. було надіслано за кордон 109 пропозицій щодо встановлення документообміну. У наступні роки у зв'язку з обмеженням фінансування таких спеціальних пропозицій не надсилалося. Проте в процесі здійснення документообмінних операцій упродовж 2010–2013 рр. було відкрито 24 нові установи, серед яких Національна бібліотека Туреччини, Східно-Азійська фундація Південної Кореї, Королівська академія образотворчих мистецтв у Севільї (Іспанія), Університет

Третього тисячоліття у Вроцлаві (Польща), Університет у Тунісі та ін. Істотне скорочення кількості партнерів по МДО відбулося у 2013 р., коли після комплексної перевірки стану документообміну з різних причин були припинені документообмінні зв'язки з 141 зарубіжною установою.

Незважаючи на численні чинники, які з 2010 р. перешкоджають розвитку міжнародного документообміну, НБУВ робить все можливе для збереження налагодженого упродовж багатьох десятиріч механізму функціонування МДО, забезпечення його життєздатності та піднесення ефективності. Насамперед, НБУВ намагається зберегти ядро стратегічних установ-партнерів та репертуар найбільш цінних періодичних видань для планомірного формування бібліотечно-інформаційних ресурсів, спроможних задовольняти запити користувачів.

У нинішній складній ситуації НБУВ при проведенні МДО намагається дотримуватися принципу рівноцінності одержуваної та відправленої літератури (в сучасних умовах часто принцип кількісних показників замінюється грошовим еквівалентом). Систематично проводиться аналітична робота щодо потенційних можливостей кожної установи-партнера по МДО.

Свій практичний досвід роботи референти, які займаються організацією МДО, висвітлюють у публікаціях як з проблем документообміну загалом, так і по окремій країні або установі. Крім того, кожен два роки наші фахівці готують науково-інформаційний систематичний показчик «Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження ... рр.)». За період з 2000 р. вийшло друком шість випусків показчика [29].

Аналізуючи роль і значення МДО у різні історичні періоди, можна зробити висновок, що НБУВ своєю багаторічною практичною діяльністю в цій галузі завоювала міжнародне визнання і навіть сьогодні, незважаючи на складні умови, зберігає свій імідж і провідне місце у міжнародному бібліотечному середовищі.

МДО завжди займав суттєве місце у комплектуванні фондів НБУВ і бібліотек НАН України зарубіжною літературою. Особливий розквіт МДО НБУВ припадає на 60–70-ті роки минулого століття, коли було сформовано ядро стратегічних партнерів і репертуар одержуваних періодичних видань. Починаючи з 80-х рр. у НБУВ, як і в багатьох бібліотеках світу, намітилася стійка тен-

денція до скорочення обсягів та показників МДО. У 90-х роках, з поглибленням кризових явищ в економіці, при повній відсутності коштів на придбання іноземних видань за іншими джерелами комплектування, значення МДО значно зростає. Нині міжнародний документообмін є практично єдиним джерелом придбання нової іноземної літератури для НБУВ та бібліотек НДУ НАН України.

Подальше успішне функціонування МДО пов'язане передусім з регулярним бюджетним фінансуванням поштових відправлень. Лише за таких умов НБУВ матиме можливість виконувати свої зобов'язання перед партнерами по МДО.

Потребує перегляду та актуалізації «Положення про міжнародний документообмін». У цей документ необхідно внести зміни, які відбулися після 1992 р. Вкрай важливо досягти більшого сприяння Інформаційно-бібліотечної ради Президії НАН України щодо неухильного виконання академічними інститутами Постанови № 306, якою передбачено виділення НБУВ для потреб МДО необхідної кількості видань.

З метою цілеспрямованого комплектування, зокрема шляхом МДО, фондів НБУВ (відповідно до її статусу національної бібліотеки країни) і бібліотек НДУ НАН України з урахуванням фундаментальних і прикладних наукових досліджень, що здійснюються інститутами, потрібно максимально дотримуватися «Зведеного профілю та положення про централізоване комплектування фондів бібліотек системи Національної академії наук України іноземною літературою», постійно вносити до нього корективи, а також вивчати нові напрями діяльності за щорічними звітами наукових установ НАН України.

Необхідно проводити постійні наукові дослідження МДО з метою розроблення теоретичних, інформаційно-бібліографічних, методичних аспектів даної проблеми, пошуку найважливіших досягнень професійного досвіду у цій галузі та їх практичного впровадження.

У зв'язку з появою електронних документів виникла нагальна потреба у комп'ютеризації процесу обміну такими документами.

Нині головним показником роботи МДО має виступати не збільшення кількості одержуваних видань або кількості партнерів по обміну, а інформаційна цінність одержуваних документів, відповідність їх запитам користувачів. Важливо диференційовано підходити до відбору зарубіжних видань, кількості примірників, зважаючи на їх наукову та інформаційну цінність.

Ефективне проведення МДО великою мірою залежить від нормативно-правового регулювання цього процесу, спрощення митних процедур при отриманні іноземних документів, періодичного перегляду діючих поштових тарифів на відправлення видань за МДО.

Список використаних джерел

1. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 65.
2. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 110.
3. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 270.
4. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 632.
5. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 658.
6. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 661.
7. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 670.
8. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 671.
9. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 676.
10. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 720.
11. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 726.
12. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 743.
13. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 770.
14. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 797.
15. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 813.
16. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 819.
17. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 864.
18. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 898.
19. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 935.
20. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1021.
21. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1031.
22. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1146.
23. Бакулин К. Д. Международный книгообмен советских научных библиотек / К. Д. Бакулин. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1974. – 150 с.
24. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943) : Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів / уклад. : Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова; Нац. академія наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, І-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Держ. комітет архівів України, Центр. держ. архів вищих органів влади та управл. України. – К., 2004. – 816 с.
25. Державна публічна бібліотека АН УРСР у 1956 р. – К., 1958. – 80 с.
26. Дубровіна Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – 337 с.
27. Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2007–2008 рр.) : сист. покажчик / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; уклад. Р. Л. Красій [та ін.] ; відп. ред. Н. В. Стрішенець. – К., 2009. – 292 с.
28. Енциклопедичні, довідкові та бібліографічні зарубіжні книжкові видання у фондах Національної

бібліотеки України імені В.І. Вернадського і бібліотек науково-дослідних установ НАН України : наук.-інформ. системат. покажч. (надходження 2000–2002 рр.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. Р. Л. Красій [та ін.] ; ред. Б. П. Якушко. – К., 2003. – 107 с.

29. Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України (надходження 2003–2004 рр.) : сист. покажч. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. Р. Л. Красій [та ін.] ; відп. ред. Б. П. Якушко. – К., 2006. – 425 с.

30. История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1979. – 227 с.

31. *Красій Р.* Комплектування НАН України зарубіжними періодичними виданнями в сучасних умовах / Р. Красій, Н. Малолетова, О. Полякова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 29. – С. 101–107.

32. *Малолетова Н. І.* Міжнародний книгообмін

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–2008. Започаткування. Становлення. Розвиток / Н. І. Малолетова, Р. Л. Красій. – К., 2009. – 144 с.

33. Международный книгообмен Центральной научной библиотеки Академии наук УССР в 1956–1968 гг. – К. : Наукова думка, 1970. – 116 с.

34. Організація міжнародного книгообміну / Б-ка Академії наук УСРР. – К., 1936. – 63 с.

35. *Постернак С.* Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії Наук у м. Києві / С. Постернак ; Всеукр. Академія Наук. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1923. – 65 с.

36. *Ряпто А. Й.* Завдання комплектування іноземною літературою науково-дослідних установ АН УРСР / А. Й. Ряпто // Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. – 1946. – № 1. – С. 23–28.

37. Пояснювальні записки до звітів відділу комплектування іноземною літературою за 1961–2005 рр.;

38. Пояснювальні записки до звітів ЦФБІР за 2006–2011;

39. Пояснювальні записки до звітів відділу комплексного формування бібліотечних фондів ЦФБІР за 2013 р.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2014

UDC 027.021(477-25) НБУВ: 021.85 (100)

Nina Maloletova,

researcher, Department of library collections development of the Vernadskyi National Library of Ukraine

Olha Bodak,

Ph. D., head of library and information resources development Center of the Vernadskyi National Library of Ukraine

THE INTERNATIONAL BOOK EXCHANGE OF THE VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE IN THE LIBRARY AND INFORMATION RESOURCES DEVELOPMENT SYSTEM

In the focus of the article is the role and value of the international book exchange for acquisition of collection of the Vernadskyi National Library of Ukraine and the National Academy of Sciences of Ukraine library network by foreign literature. The main tendencies of the international book exchange development, and the irreversible processes of its declining all over the world as well as book exchange perspective are analyzed.

K e y w o r d s: libraries, acquisition sources, international book exchange, scientific information, dissemination of Ukrainian literature abroad.

УДК 027.021(477-25) НБУВ: 021.85 (100)

Нина Малолетова,

науч. сотрудник НБУВ

Ольга Бодак,

канд. ист. наук, руководитель Центра формирования библиотечно-информационных ресурсов НБУВ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ДОКУМЕНТООБМЕН НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ УКРАИНЫ ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО В СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ

В статье освещаются роль и значение международного документообмена при комплектовании фондов НБУВ и библиотек сети НАН Украины зарубежной литературой на протяжении всего периода существования этого источника комплектования. Анализируются основные тенденции развития МДО, причины сокращения его объемов во всем мире, прогнозы на перспективу.

К л ю ч е в ы е с л о в а: библиотеки, источники комплектования, международный документообмен, научная информация, научные учреждения, распространение украинской литературы за рубежом.